

привитые, основанные на отвлеченных теориях или же взятые из жизни другого народа, составляли до сих пор для человечества величайшее бедствие" [28].

1. Отдельное издание. – Алматы: Жеты Жарғы. - 1998. - П. 3.
2. Совершенствование правовых основ земельной реформы в Республике Казахстан. - Алматы: Жеті Жарғы. - 1998. - С. 6.
3. Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу Закона, «О земле» // Ведомости Парламента Республики Казахстан. - 1995. - № 24. - Ст. 159.
4. Аубакиров Я.А. Социально-экономические модели рыночной экономики. Аграрный сектор в условиях рыночной экономики. - Алматы. - 1991. - С. 45.
5. САПП. - 1996. - № 26. - Ст. 22.
6. Правительство Республики Казахстан. О Программе обеспечения прав на землю в Республике Казахстан на 2000-2003 годы: Постановление от 16.02.2000 г. - № 253.
7. САПП РК. - 1996. - № 51. – Ст. 491.
8. Назарбаев Н.А. Об основных направлениях внутренней и внешней политики на 2003 год: Послание Президента народу Казахстана // Казахстанская правда. – 2002. – 30 апреля.
9. Земельный кодекс Республики Казахстан // Казахстанская правда. – 2003. – 26 июня.
10. Президент Республики Казахстан. Государственная агропродовольственная программа Республики Казахстан на 2003-2005 гг. Указ от 05.06. 2002 года № 889 // САПП РК. – 2002. № 17. – ст. 178.
11. Серова Е.В. Аграрная экономика. - М. - 1999. - С. 216.

The article specifics and the stages of land reformations in the conditions of market relations in the Republic of Kazakhstan have been considered in the article.

Берілген мақалада Қазақстан Республикасында нарықтық қатынастар жағдайында жер қатынастарының дамуының кезеңдері мен ерекшеліктері қарастырылған.

Л.О.Садуақасова

КАСПИЙ АЙМАҒЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАСЫН ЛАСТАУДАН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Каспий теңізінің су ресурстары қазіргі таңда Каспийдің коммерциялық байлықтарының ішіндегі маунайдан кейінгі екінші орынды алады.

Соңғы жылдары теңіз ортасына лас ағынды сулардың төгілуіне байланысты, тірі табиғаттың экологиялық тепе-теңдігінің нашарлауына және биологиялық сан алуандықтың сақтауына қауіп төндіру секілді жаңа экологиялық мәселе алып келіп отыр.

«ҚР 2005-2007 жж. арналған қоршаған ортаны қорғау» бағдарламасының негізінде жүргізілген зерттеулер бойынша, соңғы 100 жыл бойы Қазақстанда мұнай-газды игеру салдарынан. Каспий аймағында экологиялық ахуалдың нашарлауына алып келгенін көрсетіп отыр. Топырақтың ластануы, теңіз жағалауындағы әртүрлі мұнай амбарлары мен кен орындары, сондай-ақ танкер флоттары, Каспий теңізіне токсинді заттар арқылы ластаудың бірден-бір көзі болып табылады. Мұнай өндіру мекемелерінде ағынды суларды тиімді пайдалану (утилизациялау) жүйесінің жоқтығы, аймақта химиялық-токсиндік заттардан құралған өлі көлдердің пайда болуына алып келіп отыр [1]. Сондай көлдердің бірі Ақтау қаласында сегіз шақырым жерде орналасқан - Қошқар ата көлі. Бұл уран кенін өңдейтін химия кешені құрамындағы күкірт қышқылы зауыты, химия-гидрометаллургия зауыты сияқты алып кәсіпорындардың қалдық сулар мен қоқыстарын ешбір залалсыздандырмастан табиғи ойпаңға айдау нәтижесінде пайда болған жасанды көл. Тіршілік белгісі жоқ, өлі көл. Бұрын көл айдынының астында қымталып жатқан қатерлі қалдықтар жоғарыда аталған кәсіпорындардың ішінара немесе толықтай тоқтап, көлге құйылатын судың кемуі, соның салдарынан жағалауының құрғап, жалаңаштануы нәтижесінде өлкедегі ең қауіпті экологиялық ошаққа айналып отыр.

Теңіздің басты ластаушысы, сөзсіз түрде мұнай болып табылады. Мұнаймен ластану теңіздің биологиялық тепе-теңдігіне қатты соққы береді, мұнай жайылмалары күн көзін өткізбейді, судағы ауаның жаңаруын азайтады және биологиялық өнімділік азаяды. Көбінесе мұнайдың улы қоспалары балықтың, теңіз құстарының қырылуына себеп болады, теңіз хайуандарының етінің дәмдік сапасына қарсы әсер етеді. Мұнаймен улану қаупі оның жиынтығының көбеюіне байланысты өрши түседі. Су ортасының токсикалылығы 1мг/м жиынтықталған кезде көрінеді. Кейбір аурулардың мұнаймен ластануға байланысты екендігін куәландыратын зерттеулер қатары бар. Қанның және қан жасайтын органдардың ауруы Қазақстанның солтүстік аймақтарында республикаға қарағанда 2-4 есе жоғары.

Сонымен қатар Солтүстік Каспийдің ихтиофаунасының өзеруі салдарынан, аймақтағы бекіре аулаудың үш есе кемуіне алып келді [2].

Осы фактілердің барлығы Каспий аймағы экологиялық мәселелерді шешуде мемлекеттік органдардың басты назар аударуын талап етуде.

«Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік Конвенциясының (Тегеран, 2003 ж. 4 қараша)» 14-бабына сәйкес уағдаласушы тараптар Каспий теңізінің биологиялық ресурстарын қорғауға, сақтауға, қалпына келтіруге, сондай-ақ ұтымды пайдалануға ерекше көңіл бөледі және мынадай іс-шараларды жүзеге асырады:

а) адамдардың тамаққа сұраныстарын қанағаттандыру мен әлеуметтік және экономикалық мақсаттар кезінде экологиялық тепе-теңдікті сақтау және қалпына келтіру мақсатында биологиялық ресурстардың әлеуетін дамыту мен арттыру;

ә) тиісті экологиялық және экономикалық факторлармен және түрлердің арасындағы арасалмақты назарға ала отырып анықталатын өндірудің ең тұрақты көлемін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін деңгейлерде теңіздегі түрлердің популяцияларын қолдау немесе қалпына келтіру;

б) шамадан тыс пайдаланудан биологиялық түрлердің құрып кету қаупіне ұшыратпауды қамтамасыз ету;

в) балықтардың өнеркәсіптік түрлерін аулау және өнеркәсіптік емес түрлерін аулау кезінде ең аз шығынға әкелетін таңдалған әдістер мен тәсілдерді дамытуға және қолдануға жәрдемдесу;

г) эндемидті, сирек және құрып кету қаупі төнген биологиялық түрлерді қорғау, сақтау және қалпына келтіру;

ғ) сирек және құрып кету қаупі төнген түрлердің, сондай-ақ әлсіз экожүйелердің биологиялық әралуандылығы мен мекендеу ортасын сақтау үшін қолда бар озық ғылыми деректердің негізінде барлық қажетті шараларды қабылдайды [3].

Өзірбайжанда балық аулау мен биологиялық сан алуандылықты қорғауды құқықтық реттеу, «Жануарлар әлемі туралы» (1999 ж.), «Қоршаған ортаны қорғау туралы» (1999 ж.), «Балық шаруашылығы туралы» (1998 ж.) заңдарымен, 1998 ж. 22 қаңтарында қабылданған «Су жануарлары мен балық аулауға және оны молайтуға арнайы рұқсат (лицензия) беру ережесін бекіту туралы» Министрлер Кабинетінің қаулысымен жүзеге асырылады. Пайдаланушылар болып кез келген азаматтар мен ұйымдар табылады. Әрбір пайдаланушыларға лицензия, жыл сайын белгіленетін квота негізінде балық аулаудың шекті мөлшері белгіленеді. Сонымен қатар жоғарыдағы ережеде балық қорын, қызыл кітапқа енгізілген су жануарлары мен өсімдіктерін қорғау мақсатында, қорықтар мен басқада қорғау су объектілерін құру көздеген. Кез келген химиялық, улау және жарылғыш заттарды пайдалануға тыйым салынған. Жануарлар әлемін пайдалану ақылы болып табылады. «Балық шаруашылығы» туралы заңы, балықтарды молайту мен қайта қалпына келтіру, әсіресе бекіре тұқымдас балықтарға қатысты мәселелерді шешеді. Жалпы балық қорын молайту мемлекеттің мақсатты бағдарламаларының негізінде, ғалымдардың қатысуымен жүзеге асырылады.

Иранда балық және жануарлар әлемін қорғау, «Балық қоры мен аң ауланатын жануарлар туралы» (1967 ж.), «Каспий теңізінде және Парсы шығанағында заңсыз балық аулауға жауапкершілік туралы», «Су биоресурстарын пайдалану және қорғау туралы» заңдарымен жүзеге асырылады.

Ресейда биологиялық сан алуандылықты қорғау және балық шаруашылығының тәртібі, «Жануарлар әлемі туралы» федералды заңымен белгіленеді. Балық аулауды жүзеге асыруға рұқсат, ұзақ мерзімді мемлекеттік лицензия нысанында беріледі. Аулау жағдайы, маусымдық шектеулер, сондай-ақ аулау құралы мен орны арнайы берілген рұқсатта нақты көрсетіледі. Каспийде және т.б. су қоймаларында балық аулау, жыл сайын белгіленетін квота негізінде жүзеге асырылады.

Каспийге қатысты, 1974 ж. бекітілген «Каспий теңізінде балық аулау ережесімен» арнайы балық аулаудың талаптары белгіленген. Атап айтқанда, аулаудың техникалық құралдарының талаптары, аулау орны мен уақытының арнайы талаптары. Бұл ереже 1996 ж. мемлекеттік балық аулау комитетінің бұйрығымен жалғасын тапты. Бұйрық бойынша 2000 ж. дейін балық аулаудың уақытша режимі белгіленген болатын. Каспий аймағындағы Ресей Федерациясы субъектілерінің балық аулауды қорғау мен реттеу саласында басты орынды алады. Мысалы: Астрахан облыс әкімшілігінің шешімі бойынша, Жайық өзенінің қайраңында балық аулау квотасы беріледі. Квота беру туралы шешімдерде бекірі тұқымдас балықтарды аулауға қатысатын ұйымдардың тізімі көрсетіледі. Ресей Федерациясы мен федерация субъектілерінің арасындағы су ресурстарын пайдалану және басқару саласындағы өкілеттіліктері арнайы келісімшарттар негізінде жүзеге асырылады.

1999 ж. «Өнеркәсіптік кемелердің қызметін, су биологиялық ресурстарына мониторингтің, бақылау мен қадағалаудың салалық жүйесін құру туралы» Үкіметтің қаулысына сәйкес, Каспий теңізінде балық аулау кемелерінің орналасқан жеріне, ауланған балықтардың көлеміне қадағалау

мақсатында, арнайы техникалық жабдықтармен жабдықталуы тиіс. Ал егер кеме техникалық талаптарға сай келмесе, теңізге шығарылмайды және балық аулауға арналған лицензия берілмейді [4].

Түрікменстанда балық шаруашылығы «Түрікменстан ішкі су қоймаларында және аймақтық суларды балық шаруашылығын реттеу мен балық қорын қорғау туралы ереже» (1998 ж.) негізінде жүзеге асырылады. Ереже негізінде мемлекеттік балық шаруашылық комитеті, бір жылдан аспайтын мерзімге аймақтық сулар мен ішкі су қоймаларында балық аулауға рұқсат беретін орган болып табылады. Қызыл кітапқа енгізілген жануарлардың кез келген түрін, өнеркәсіптік, әуесқойлық және спорттық аулауларға тыйым салынған.

1994 жылдан бастап Қазақстан Республикасы «Биологиялық сан алуандылық туралы» Конвенцияның қатысушысы болып келеді. Бұл халықаралық келісім, биологиялық ластану мәселелерін шешу саласындағы мемлекеттік органдардың тиісті өкілеттілігін белгілейтін бірден-бір құқықтық құжат болып табылады. Каспий аймағы мемлекеттерінің ұлттық заңнамаларында биологиялық ластанудан қорғану саласындағы арнайы заңдар жоқ болғанымен, келісімге қатысушы тараптар үшін міндетті. 1999 жылы Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстар Министрлігі (қазіргі Қоршаған ортаны қорғау Министрлігі) биологиялық сан алуандылықты пайдалануды теңеру және қорғау қызметінің Ұлттық стратегия мен жоспары жасалған болатын. Бірақ ресми құжат ретінде бекітілген жоқ. Сондықтан Ұлттық стратегия мен жоспарда көрсетілген барлық талаптар іске асырылмады.

Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамаларында «биологиялық ресурстар» терминінің орнына «табиғи ресурстар» термині жиі қолданылып жүр. «Табиғи ресурстар» - тұтынушының құндылығы бар табиғи объектілер [5]. Табиғи ресурстар термині ауқымырақ, себебі оның құрамына барлық тірі табиғаттың объектілері кіреді. Қоршаған орта бұл - табиғи объектілердің, өзара қарым-қатынастағы атмосфералық ауаны, Жердің озон қабатын, жер бетіндегі және жер асты суларды, жерді, жер қойнауын, жануарлар мен өсімдіктер дүниесін, сондай-ақ климатты қоса алғанда жиынтығы.

Биологиялық сан алуандылық туралы Конвенцияның (КБР) 8-бабы бойынша, «қатысушы мемлекеттер, табиғи жануарлар дүниесі мен өсімдіктер әлеміне тән емес, әрі жат, араласуы мен бейімделуі су және жер бетіндегі экожүйелерге белгілі бір дәрежеде зиян келтіруі мүмкін түрлердің жерсінуін болдырмау жөнінде тиісті шаралар қолдануға міндетті».

Сонымен қатар қатысушы-мемлекеттер, Конвенцияның талаптарын негізінде міндетті:

- биологиялық сан алуандылыққа байланысты мәселелері секторлы және сектораралық жоспарларға, бағдарламалар мен саясатқа қосу қажет (Конвенцияның 6-бабы);
- биологиялық сан алуандылықтың тұрақты дамуына қолайсыз әсер ететін шаруашылық қызметтердің категориялары мен процесстеріне мониторинг жүргізу (Конвенцияның 7-бабы);
- қоршаған ортаның жоспарларына, бағдарламаларына және саясаттарына бағалау жүргізу, сонымен қатар алмасу және басқа көрші мемлекеттерден кеңес алу және т.б. (Конвенцияның 14-бабы) [6].

Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген, жойылып кету қаупі бар тірі организмдерді қоспағанда, Республикада ресурстарды басқарудың өзіндік аймақтық ерекшеліктері бар. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында жануарлар әлемін пайдалану Конституциямен және 2004 ж. 9 шілдесінде қабылданған «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» заңымен негізделеді. Заң бойынша жануарлар дүниесі мемлекеттің меншігінде.

Жануарлар дүниесін пайдалану жалпы және арнайы пайдалану тәртібімен жүзеге асырылады. Жануарлар дүниесінің объектілері Қазақстан Республикасы заңдарының талаптарына сәйкес пайдалануға беріледі. Жануарлар дүниесін арнайы пайдалануға жануарлар дүниесі объектілерін және олардың тіршілік ету өнімдерін мекендейтін ортасынан алу арқылы пайдалану жатады. Жануарлар дүниесін жалпы пайдалануға жануарлар дүниесі объектілерін, сондай-ақ олардың пайдалы қасиеттерін мекендейтін ортасынан алмай пайдалану жатады. Жануарлар дүниесін мемлекеттік орман қорының аумағында және ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда пайдалану Қазақстан Республикасының орман заңдары мен Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы заңдарының талаптары ескеріле отырып жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының аумағында жануарлар дүниесін пайдаланудың мынадай түрлеріне жол беріледі:

- 1) аң аулау;
- 2) судағы омыртқасыз жануарлар мен теңіз сүтқоректілерін қоса алғанда, балық аулау;
- 3) аң аулау мен балық аулау объектілеріне жатпайтын жануарларды шаруашылық мақсаттарда пайдалану;
- 4) жануарларды ғылыми, мәдени-ағарту, тәрбиелік және эстетикалық мақсаттарда пайдалану;

5) жануарлардың пайдалы қасиеттерін және тіршілік ету өнімдерін пайдалану [7].

Жануарлар дүниесін биологиялық қару жасау мақсатында пайдалануға жол берілмейді. Жануарлар дүниесін арнайы пайдалану үшін:

1) аңшылық және (немесе) балық шаруашылығын жүргізу кезінде - биологиялық-экономикалық тексерудің, аңшылық алқаптар мен балық шаруашылығы су тоғандарын (учаскелерін) бекітіп беруге арналған конкурсқа қатысушыларға қойылатын біліктілік талаптарының, аңшылық шаруашылығы және балық шаруашылығы ұйымдарын дамыту жоспарларының негізінде конкурстық комиссия айқындайтын аңшылық алқаптар мен балық шаруашылығы су тоғандарын (учаскелерін) бекітіп беру кезеңіне қарай он жылдан қырық тоғыз жылға дейінгі;

2) қалған түрлеріне бір жылдан аспайтын мерзімдер белгіленеді.

Жануарлар дүниесін жалпы пайдалану үшін пайдалану мерзімдері белгіленбейді.

Су объектілерін пайдалану мен қорғау саласындағы биологиялық ресурстар қатынастары арнайы заңдардан басқа, ҚР Су кодексімен де реттеледі. Бұл нормативті-құқықтық актіде келесе нормалар көрсетілген:

- су қорын пайдалану және қорау саласындағы өкілетті мемлекеттік органдардың келісілген қосымша келісімдерін талап ететін нормалар;
- тыйым салуларды белгілейтін нормалар;
- пайдаланушыға қосымша міндеттер жүктейтін нормалар.

Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік Конвенцияға қосылып және оны 2005 ж. 13 желтоқсанында ратификациялап, 2006 ж. 12 тамызында заңды күшіне енгізген сәттен бастап, Қазақстанның Каспий теңізінің қоршаған ортасының жағдайын мейлінше жақсартудағы жауапкершілігі өсті.

Биологиялық сан алуандылықтарды сақтау, құқықтық дамуда нақты қиындықтарды туындатады. Заңды тұрғыда биологиялық сан алуандылықтың нақты анықтамасы жоқ болғанымен, оның құрамына жануарлар мен өсімдіктер әлемін жатқызамыз. Бұл саладағы заңнамалар дәстүрлі құқықтық механизмдерді пайдалану арқылы жүзеге асыралады. Ал Каспий аймағы мемлекеттерінің бірде-біреуінде биологиялық сан алуандылық туралы арнайы заң актісі жоқ.

1. Копбасарова Г.К. Правовая охрана окружающей среды от трансграничных загрязнений // Вестник КазНУ. Серия юридическая, 2007, №3.

2. Аманова А. Правовые проблемы защиты окружающей среды Каспийского моря, связанные с разработкой ресурсов Каспия// Нефть Газ и Право Казахстана, 2005. - №1. – С. 40-48.

3. Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік Конвенциясы. Тегеран, 2003 ж. 4 қараша

4. Каспийская экологическая программа. Парвовое и организационные меры охраны и использования природных объектов экосистемы каспийского моря в прикаспийских государствах Азербайджан, Иран, Казахстан, Россия, Туркменистан // Справочная правовая система ЮРИСТ, 17.07.2008

5. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі 9 қаңтар 2007 жылғы. Алматы: Юрист 2007 жыл.

6. Қазақстан Республикасының биологиялық сан алуандық туралы Конвенцияны мақұлдауы және онда көзделген міндеттемелерді орындауды ұйымдастыру жөнінде Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің қаулысы 19 тамыз 1994 ж. № 918

7. Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 593 Заңы

В данной статье автор рассматривает правовые проблемы загрязнения окружающей среды Каспийского региона, в том числе правовой защиты от биологического загрязнения; охрану рыбных ресурсов (осетровых); борьбу с браконьерством; правовой режим заповедной части Каспия.

The author in this science article is considering right regime of biological variety at Caspian region which includes: right regime of biological pollution protection; fish resources protection; poaching struggle; right regime of saving nature territories.

А.А. Сабердинова

ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА КАК СРЕДСТВА ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Каждая материальная отрасль для эффективности регулирования, для полноценной реализации регулятивных возможностей нуждается в соответствующем процессуально-процедурном обеспечении. Если материальная отрасль определяет содержание, сущность, направления, цели и задачи правового регулирования, то процессуальные отрасли составляют формы приемы и способы механизма